

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2:316.7:128

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/13-1/14>Михайло БОЙЧЕНКО, д-р філос. наук, проф., ст. дослідник
ORCID ID: 0000-0003-1404-180X
e-mail: boichenko.m@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ПОДОЛАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТРАВМИ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО ОСМИСЛЕННЯ ПТСР**

Вступ. Виявлено, що культурна травма не лише завдає тривалої шкоди суспільству, але й створює підґрунтя для появи психологічних травм у нащадків жертв цієї травми. Також зазначено, що травматичний досвід війни формує нові культурні травми. Стан війни яскраво унаочнює цей взаємний вплив, що зумовлює необхідність поглибленого дослідження каузальних зв'язків між культурною травмою та посттравматичними стресовими розладами (ПТСР).

Методи. На основі трансдисциплінарного підходу використано аксіологію (для адекватного розуміння ситуації жертви), концепцію множинної детермінації (для розмаїття оцінок травматичних впливів), а також використано філософію як метатеорію щодо спеціальних досліджень ПТСР. Метою є виявити можливі шляхи дослідження і лікування ПТСР, пов'язаного зі здобутою культурною травмою.

Результати. Розглянуто взаємозв'язок культурної травми та ПТСР: як суспільне явище культурна травма здатна породжувати ПТСР у багатьох представників певного суспільства, однак і множинні випадки ПТСР, які перетворюються на окреме суспільне явище, здатні породити нову культурну травму. З'ясовано, що соціальні інститути покликані як унеможливити культурну травму, так і сприяти її подоланню. Зазначено, що все ж соціальні інститути як інструменти соціальних систем ставляться до особистостей як до замінного матеріалу, а тому можуть виявитися недостатнім засобом подолання культурної травми та ПТСР. Проаналізовано множинність причин та впливів, які мають як культурна травма, так і ПТСР. Визначено наявність як лінійних, так і перехресних детермінаційних впливів: у нормальній ситуації переважають лінійні, але для подолання культурної травми та лікування ПТСР важливу роль відіграє саме перехресна детермінація, окремі види якої люди та соціальні інститути можуть посилювати.

Висновки. З'ясовано, що спільні зусилля жертв культурної травми, а також їхнього соціального оточення і фахівців (психологів, психотерапевтів та соціальних працівників) здатне сприяти лікуванню носіїв ПТСР, а в перспективі – також і подоланню самої культурної травми.

Ключові слова: культурна травма, ПТСР, травматичний досвід, множинна детермінація, перехресна детермінація, розуміння.

Вступ

Культурна травма не завжди буває помітною, і нерідко про її наявність доводиться судити по систематичних симптомах її проявів. Саме цей аспект змушує філософське дослідження культурних травм звертатися до підходів і технік, які спеціалізуються на виявленні механізмів таких прихованих проявів функціонування людської психіки. Адже культурна травма лише згодом (причому протягом кількох поколінь) отримує свої специфічні матеріальні маркери або ж певні події і явища починають набувати значущості таких матеріальних маркерів – коли до звичного буденного значення надається небуденне, а часом і тригерне, для появи або загострення стресу. Зокрема, певна річ чи дія з мирного життя, коли потрапляє у чийсь досвід, воєнний чи післявоєнний, може входити в дисонанс із цим досвідом або й взагалі різко контрастувати з воєнним станом постійної алертності. Інколи речі і дії, події і процеси, які раніше були безпроблемними, своє нове значення починають отримувати минулим числом, і їх сприйняття людиною у війні і після війни може бути дуже різним: від значного зростання їх позитивної цінності (те, за що йде війна і що прагнемо повернути) до, навпаки, втрати значущості значною мірою (попереднє життя було неправильним, інакше війна би не почалася) або й повного зречення свого минулого (не як вибір, а як неможливість у принципі повернутися у той найвищий довоєнний стан). У останньому випадку поява в людини, яка переживає війну, нового, тривожного значення свого власного довоєнного досвіду і

нового, загострено болючого сприйняття елементів мирного життя загалом, може, на перший погляд парадоксально, ставати причиною появи не лише глибоких психологічних травм, але й специфічної культурної травми. Такий взаємний вплив різнорідного травматичного і посттравматичного досвіду на культурну травму і навпаки – вплив культурної травми на появу травматичного і посттравматичного досвіду може мати різні більш конкретні об'єктивні і суб'єктивні вияви, серед яких найбільш явним є зв'язок культурної травми з посттравматичними стресовими розладами.

Методи

Відповідно, і подолання культурної травми потребує застосування специфічної філософської методології і залучення на її основі особливих наукових підходів, але й вихід на загальну міждисциплінарну взаємодію і досягнення трансдисциплінарного бачення проблеми. Тому з позицій аксіології (Бойченко, 2025; Бойченко, 2020; Горбунова, та ін., 2008) варто дати філософську оцінку деяким підходам до культурної травми соціальної психології та психотерапії. Варто звернутися до концепції множинної детермінації, запропонованої Артуром Шопенгауером (Schopenhauer, 1813), яка враховує вчення Арістотеля про причини (2012), а також концепцію наперед встановленої гармонії Готфріда Вільгельма Ляйбніца (2013). Основні принципи цієї концепції детермінації було мною проаналізовано раніше (Бойченко, 2012). Крім того, було залучено елементи герменевтичного підходу (Баркер, 2023), а також політичної філософії (Байме, 2008), соціально-психологічного (Myers, &

© Бойченко Михайло, 2025

Twenge, 2022) і соціологічного аналізу (Дембіцький та ін., 2025; Luhmann, 1984; Parsons, 1951), а також приклад медичного підходу до подолання травми (Osuka et al., 2014), завдяки яким філософія у дослідженні травми може надати ширше бачення причинових зв'язків, а відповідно – сприяти кращому баченню і розв'язанню проблем подолання культурної травми. Одним із найбільш поширених випадків розладів, які тісно взаємопов'язані з культурною травмою та іншими видами спричинених соціальною та культурною комунікацією травм, є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Первинну аналітику широкого спектра виявів ПТСР та основних причин та різновиди його впливу було здійснено низкою дослідників (Карут, 2017; Левін, 2022). Було також залучено праці, присвячені аналізу важких розладів психіки (Кернберг, 2025) з метою показати відмінність ПТСР, отриманого під час війни, від інших видів розладів (Тік, 2023). Філософський аналіз цієї статті виступає щодо цих робіт як метааналіз первинної аналітики або ж як вторинна аналітика, але також і як самодостатня концептуалізація, яка виходить за межі предметного поля цих спеціальних досліджень.

Метою цієї статті є виявити можливі шляхи дослідження і лікування ПТСР, пов'язаного зі здобутою культурною травмою.

Результати

ПТСР як результат або причина культурної травми. Лише на перший погляд психічні процеси є відокремленими від культурних і соціальних – як це аналітично розмежовував американський соціальний теоретик Талкот Парсонс (Parsons, 1951). У соціокультурних практиках особистісні і культурні, інституційні і системні аспекти життя людини виявляються не лише тісно взаємообумовленими, але й глибоко взаємно проникають одні в інші, утворюючи нерозривний і цілісний соціокультурний досвід (Myers, & Twenge, 2022). Кризові ситуації, у яких окремі складники цього досвіду проблематизуються швидше і/або гостріше, ніж інші, дають можливість краще відрізнити і зафіксувати один аспект / вимір досвіду від іншого. Це загальне правило набуває свого особливого втілення під час війни, однак загальний його характер дії залишається незмінним.

Війна поглиблює усі збитки людині, яких вона може частково зазнавати в мирний час. Тому, аналізуючи збитки, яких зазнає людина під час війни, можна більш виразно і чітко побачити те, що в мирний час залишається непомітним і продовжує завдавати своєї шкоди латентно (Тік, 2023). Суспільство, яке перебуває у стані війни, наскрізь пронизане соціальними конфліктами, напруженнями і непорозуміннями. Розв'язання цих проблем є завданням соціальних інститутів – наявних у суспільстві або таких, які створюють спеціально для адекватних відповідей на надзвичайні й екстремальні виклики, з якими стикається суспільство. Ці відповіді спираються на ті ж самі соціальні системи, які функціонують у суспільстві і за мирного часу – економіка, право, політика, наука, мистецтво, релігія так само роблять свою роботу (Luhmann, 1984), однак, уже долаючи додаткові, створені війною проблеми, які інколи перетворюються на головні, витісняючи на периферію завдання мирного часу і способи виконання завдань, властиві мирному часу. Але засоби залишаються ті ж самі – гроші, суди, влада, наукові відкриття, звернення до Бога тощо.

Інша справа – люди: під ударами війни вони значно більш вразливі, ніж соціальні інститути (Карут, 2017). Зі значною частиною воєнних проблем соціальні

інститути ладнають, виправляючи їх або частково пристосовуючись до них. Одних людей, яких мобілізували на фронт, замінюють інші люди, чоловіків – жінки, можна навіть залучати з окремих проблем іноземців: як дистанційно, так і запрошуючи їх в Україну. Один режим роботи соціальних інститутів – університетів, лікарень, податкової, поліції, підприємств, магазинів, митниць тощо – замінюють інші режими: понаднормові, у додаткову зміну, екстрені, аварійні, дистанційні, у додатково створених захищених умовах тощо. Також може змінюватися зміст діяльності інститутів: в університетах скорочують звичну навчальну програму заради введення мілітарної, парамедичної тощо підготовки; лікарні створюють додаткові відділення невідкладної допомоги, додаткові хірургічні відділення тощо; податківці вводять новий воєнний податок і створюють більш сприятливі умови для ведення бізнесу, який працює на фронт; поліція посилює патрулювання і бере участь у сприянні мобілізаційним заходам; підприємства змінюють номенклатуру своєї продукції відповідно до запитів фронту – і багато інших подібних змістових змін і заміни здійснюють інші соціальні інститути, але вони продовжують загалом ефективно виконувати свої завдання. Тоді як люди, які в них працюють, можуть гинути від ворожих обстрілів, втрачати близьких на фронті і в тилу, втрачати здоров'я і бажання жити і боротися – люди можуть зламатися чи тимчасово втратити здатність до опору. Для інститутів це всього лише заміна одних кадрів на інші, соціальні системи можуть навіть не помічати цих заміни, поки вони не набудуть значних масштабів. Але самі люди замінити собі серце, психіку, втрачені кінцівки, вбитих рідних і близьких не можуть – людям війна завдає непоправних і не виправних збитків і травм. Негативні наслідки війни можна оцінити лише приблизно, але ні в кого немає жодного сумніву, що вони незліченно значні і розмаїті.

Культурна травма, яка є прямою причиною багатьох ушкоджень людини та має численні інші культурні і суспільні результати (як негативні, так і позитивні), серед інших своїх результатів має також і ПТСР (Дембіцький та ін., 2025). І хоча під час війни всі пошкодження і збитки так чи так взаємно корельовані, однак культурна травма є одним із явних і сильних чинників появи ПТСР. Так само і ПТСР може мати причиною своєї появи далеко не лише культурну травму, але й інші ушкодження (фізичні, психічні, соціальні тощо), але культурна травма є дуже стійким, а тому і надто сильним чинником ПТСР, унаслідок чого і заслуговує на спеціальну увагу.

Травма у ланцюгах детермінації. Починати варто з визначення основних причинових зв'язків, адже, типізуючи їх, тим самим визначаємо спеціальні засоби протидії основним типам причин травми – кожному зокрема. Пропоную типізувати фізичні, психічні, ментальні, ідеологічні травми, які можуть бути розрізнені між собою відповідно до чотирьох основних типів причиновості, які вирізняв Артур Шопенгауер, спираючись на давнє вчення Арістотеля про чотири види причин – відповідно дійової, матеріальної, формальної та цільової (Арістотель, 2012). Свого часу цей загальний зв'язок і спосіб розрізнення цих чотирьох типів причин (без прив'язки до теми травми) вже було мною проаналізовано (Бойченко, 2012).

Культурна травма та ПТСР є різними виявами феномену травми, які можуть по-різному бути пов'язаними між собою (адже вони мають спільну сутність), зокрема й як причина та її результат, причому

в різній послідовності і різній комбінації варіантів цієї послідовності.

Кожну травму можна розглядати як таку, що має свій фізичний (біологічний) складник, свій логічний (ментальний), психічний (емоційно-вольовий) та духовний (ідеологічний) складники. Найбільш очевидно, коли одна травма спричинює іншу лінійно, тобто, коли одна фізична травма є причиною іншої фізичної травми, одна ментальна травма логічно висноває за собою іншу ментальну травму, одна емоційна травма веде до зламу волі або зламана воля веде до емоційної травми, одна ідейна поразка веде до іншого ідейного розчарування.

Шопенгауер вважав, що ці чотири лінії детермінації відбуваються паралельно і перехресно між ними бути не повинно, а коли хтось їх убачає, то найімовірніше – помиляється. Але справжнім філософським злочином Шопенгауер вважав онтологію Георга Гегеля, який, на думку Шопенгауера безпідставно змішував логічні і фізичні ланцюги детермінації – убачав причинно-наслідкові зв'язки: причина (фізична дія) має своїм результатом, за Гегелем, нібито не фізичний вплив (подію у матеріальному світі), а логічний наслідок – і навпаки (Schopenhauer, 1813). Словосполучення "причинно-наслідкове" є у Гегеля справді зовсім не випадковим: воно виражає ключову соціальну закономірність, яку Гегель формулює у своїй праці "Основи філософії права", і яку, дещо спрощуючи, передають словами: "Все розумне є дійсним, а все дійсне – розумним" (Hegel, 2000, с. 94–95). Як бачимо, Гегель зовсім не є невігласом, як це подавав Шопенгауер – утім, формула Гегеля зовсім не позначає усе розумне наявним, а лише вказує на те, що розумна мотивація має переваги в людських діях (розумне стає дійсним), і саме це дійсне (а не все, що існує) є розумним (бо воно є втіленим у дійсність попередніми розумними діями). Звісно, можна бути значно меншими, ніж Гегель, оптимістами щодо домінування розумної мотивації у людських вчинках, однак неможливо відмовити Гегелю у наявності певних підстав у його аргументації. Наводимо тут це роз'яснення, щоби унаочнити головний принцип взаємодії між різними типами детермінації: хоч і перехресна детермінація між різними лініями детермінації є менш імовірною, ніж дотримання однієї лінії як ланцюгу детермінації, однак така перехресна детермінація усе ж можлива, хоч і потребує для себе значно сильніших підстав, ніж лінійна.

Зрештою, Макс Шелер стверджує у своїй феноменологічній антропології, що дух, який зберігає власну пасивність, усе ж створює такі цінності, які викликають потужну притягальну силу для життєвого пориву в людському тілі і психіці (Scheler, 2018). Тут у Шелера явно йде про певну детермінаційну силу духу, якою він діє на людське тіло і душу. Втім, у своєму вченні про пасивність духу Шелер, імовірно, перебуває під впливом не так християнського вчення, як концепції ієрархії монад Готфріда Вільгельма Ляйбніца, згідно з якою вищі монади видаються такими, ніби вони впливають визначально на нижчі, хоча насправді завжди діє лише наперед встановлена світова гармонія між монадами, яку надав Бог при створенні світу (Ляйбніц, 2013).

Утім, у всіх цих згаданих випадках ідеться про надзвичайно сильну перехресну детермінацію. Звісно, з ними навряд чи може повноцінно конкурувати ідеологія, однак і вона здатна до певної міри впливати – як негативно, так і позитивно – на психічні, ментальні та

навіть на біологічні процеси в людині, породжуючи нечуваний ентузіазм або ж пригнічуючи бажання щось робити, або й жити взагалі.

З іншого боку, наприклад, тілесні вправи хатха-йоги є важливою підготовкою і навіть підґрунтям до вищих щаблів медитації. Так само й гімнастичні вправи, і заняття спортом допомагають не лише зміцнити тіло, але й загартовують волю, дисциплінують емоції, допомагають формувати олімпійський дух. Звісно, для цього потрібно дуже наполегливо і систематично займатися спортом, глибоко ввійти у відповідний спосіб життя і підпорядкувати своє тіло цьому покликанню. Але "мудрість тіла", на думку американського психотерапевта Пітера А. Левіна, не поступається своєю впливовістю розуму, коли йдеться про лікування ПТСР (Левін, 2022).

Таким чином, справді, можна простежувати не лише лінійні, але й перехресні детермінації у людському житті загалом, а відповідно, слід їх відстежувати також у появі травм – для того, щоби саме по лініях і перехрестях утворення травм долати їх, діючи належними засобами в напрямі, протилежному відповідним причинам травм, а також застосовуючи переважно перехресну мотивацію.

Сприяння лікуванню ПСТР на тлі подолання культурної травми. Справа подолання культурної травми є непростю, однак можливою – за основної умови системного докладавання зусиль передусім самими носіями цієї травми, але ця справа йде набагато легше й успішніше, коли до неї докладають своїх зусиль також і соціальні інститути, а також наявне сприятливе загальне суспільне налаштування. Для усіх трьох умов важливу роль відіграє чинник свідомості – саме тому подолання культурної травми має бути справою спеціальної політики і відповідної культури, які базуються на сформованій концепції соціальної інклюзії та добре продуманих відповідних практиках (Бойченко, 2025; Горбунова та ін., 2009). Тому на цю справу може мати суттєвий вплив ідеологія – як позитивний, так і негативний. Належно організована і впроваджувана політика національної пам'яті може надавати суттєвої допомоги індивідуальним зусиллям громадян щодо подолання історичних культурних травм. У новітній історії України трагедії Розстріляного Відродження (Розстріляне Відродження ..., 1959) та Голодомору (Сергійчук, 2016) можна розглядати як типові випадки культурної травми. Відповідно, може бути не лише акцентована політика, зокрема й культурна політика, але й тенденційна у кращому чи гіршому сенсі слова дослідницька діяльність – передусім науковців-істориків (Бойченко, 2020).

Завдяки цим зусиллям може бути суттєво залагоджено як питання визнання трагедії, так і вшанування її жертв і викриття її винуватців – з метою недопущення повторення подібних трагедій у майбутньому. Для цього мають бути відновлені в національній пам'яті історичні події, оприлюднені приховані в закритих архівах факти – загалом віднайдені справжні фактичні підстави для відновлення історичної і соціальної справедливості. Це потребує концентрованих зусиль саме на цьому напрямі історичних досліджень, потребує певної хорошої тенденційності, спрямованої здоровою ангажованістю дослідників запитом українського суспільства. Але ідейні нащадки злочинців, дії яких спричинили ці трагедії – а це передусім спадкоємці і правонаступники справ СРСР у сучасній російській федерації та їхні явні і приховані співники в інших країнах (зокрема, на жаль, і в Україні) всіляко намагаються діяти тенденційно

у протилежному напрямі – ще більше приховувати історичні факти, заплутувати дослідження, перекидати їх надуманими гіпотезами і безпідставними альтернативними версіями історичних подій – тобто задіянням режиму пост-правди і підміни наукових досліджень історичної реальності пропагандистськими симулякрами. При цьому нерідко такі дії з приховування і розмивання історичних фактів відбуваються з підміною їхнього початкового, аутентичного значення на нове, якого було насаджено ідеологічно і нарративно.

Якщо відновлення історичних фактів сприяє подоланню культурної травми, то воно водночас побічно сприяє також і лікуванню ПТСР, спричиненого діями ідейних нащадків і правонаступників СРСР – сучасних російських агресорів, які здійснюють воєнне вторгнення на територію України сьогодні. Адже таке подолання культурної травми свідчить про невідворотність покарання злочинців, що створює сприятливу суспільну основу, є живим свідченням успішної інституційної роботи з викриття злочинів проти українського народу, а також подає зразки особистісної самовідданої боротьби сучасних українських істориків, культурологів, політологів і філософів за встановлення історичної справедливості – як із наукового, так і з політичного та морального погляду. Ба більше, участь носіїв ПТСР у роботі щодо подолання культурної травми може давати значний терапевтичний ефект і для них самих: лікуючи національну пам'ять про своїх предків, лікуватися і самим.

Звісно, біологічні, психічні і соціальні складові ПТСР неможливовилікувати безпосередньо подоланням культурної травми, однак, чим переконливішим буде відновлення історичної справедливості, тим більше сил і натхнення це пробуджуватиме в носіїв ПТСР – сил і натхнення. Такі ресурси, на думку психотерапевтів, є дуже важливими для кожного у зміцненні його волі протистояти травмам (Вільямс, & Пойюла, 2023; Карут, 2017). Але й ворог, прагнучи морально зламати українців, посилити і поглибити їх ПТСР, ослабити їхню волю до опору і боротьби з агресором, всіляко докладає зусиль для поглиблення культурних травм українців. Крім усього іншого, російська федерація прагне ще уникнути правової і матеріальної відповідальності за скоєні радянським режимом злочини – адже як правонаступниця СРСР РФ має виплатити відшкодування усім жертвам репресій та їхнім нащадкам: так, як це зробила сучасна Німеччина, яка є правонаступницею нацистської Німеччини. Це є універсальним правилом сучасної політики (Байме, 2008). Оскільки глибина злочинів радянського режиму є значною, то і їх компенсація має дуже великий розмір. Тому РФ більш вигідно взагалі знищити українців, аби нікому не треба було нічого виплачувати, а для світової громадськості створити ілюзорну картину відсутності скоєних раніше злочинів – переписати історію під свій інтерес.

Полегшення подолання культурної травми завдяки лікуванню ПТСР. Лікування ПТСР можна порівнювати з боротьбою організму з травмою, коли організм мобілізує усі свої сили для боротьби з ураженням (Osuka et al., 2014). Якоюсь мірою дію імунної системи біологічного організму відтворюють також і соціальні системи, а також і система особистості, які задіють власні захисні механізми, які є подібними до імунної системи. Німецький соціальний теоретик Ніклас Луман прямо використовує термін "імунна відповідь" для соціальних систем (Luhmann, 1984, S. 504–510). Цілком можливо уявити, що таку відповідь організовують соціальні інститути, найбільш причетні до ураженої

соціальної функції. Своєрідну захисну реакцію має і психічна система особистості, зламати яку можуть лише важкі розлади психіки, однак не ПТСР (Кернберг, 2025). Утім, для розуміння того, як діє ПТСР на людину, можна також звернутися до випадку стигматизації: адже набуття ПТСР накладає на людину тягар, який вирізняє її в очах навколишніх, які далеко не завжди готові адекватно поводитися з такою людиною, яка зовні може мати вигляд цілком здорової, але все ж мати особливі потреби, які слід шанувати і з якими слід рахуватися оточенню.

Соціально-психологічна стигматизація і культурна стигматизація створюють ПТСР, а здійснювані у значних масштабах, особливо як політика геноциду, яка ставить клеймо на цілих народах, такі стигматизації здатні породити глибокі культурні травми (Баркер, 2023). До певної міри можна навіть проводити аналогію між ПТСР особистостей і культурною травмою великих соціальних груп.

Водночас недопущення ПТСР, а також лікування ПТСР кожної людини, а особливо значної кількості представників соціальної групи, яка зазнала культурної травми, проведення системної і масштабної цілеспрямованої соціальної роботи здатні створити сприятливі передумови для подолання культурної травми цієї соціальної групи.

У випадку з лікуванням ПТСР можливий також ефект, коли участь постраждалих навіть у невеликих спільних справах, їхня повсякденна активність у суспільно корисній діяльності, посилені фізичні навантаження повертатимуть не лише загальний здоровий тонус, але й створюватимуть кращий емоційний фон для прийняття реальності. Усе це разом здатне поступово створювати ґрунт для того, аби з більшою впевненістю підходити до розгляду проблеми культурної травми. Адже починається подолання будь-якої проблеми з її прийняття, тобто визнання факту її існування. Для людини, яка все ще є носієм ПТСР, це надто важке завдання, оскільки вона вже має тягар тих ударів долі, які отримала особисто. Тому для такої особистості прийняти ще й роботу з подолання колективної культурної травми буває об'єктивно складно, і вимагати цього від неї не можна. Однак, якщо людина вже долає ПТСР, тоді в неї значно зростає віра у власні сили і з'являються, зокрема, і фізичні сили для нових завдань, особливо таких, як боротьба за справедливість. Така людина бажає допомогти іншим – здобути те, що здобула вона сама.

Дискусія і висновки

Різні дослідники висловлюють упевненість у тому, що ПТСР не є виразом – він підлягає лікуванню, у якому важливу роль відіграє воля і свідоме бажання самої жертви. Однак різні дослідники наголошують на пріоритетності того чи іншого лінійного типу детермінації для лікування ПТСР або ж на певному типі перехресної детермінації. Утім, для вразливої і позбавленої ресурсу особистості, якою є більшість носіїв ПТСР, самотужки здолати наслідки травми є проблематичним – який би тип детермінації вона намагалася застосувати. Тому надзвичайно важливою для лікування ПТСР є допомога навколишніх, а також інституційні зусилля держави та недержавних організацій щодо створення для цього належних умов.

Прикладом такої інституційної підтримки може виступати державна політика щодо подолання культурних травм. Українська держава та її інституції, такі як Інститут національної пам'яті, а також українські громадські організації, докладають спеціальних зусиль для подо-

ланья негативного культурного впливу Голодомору та Розстріляного Відродження. Така робота має як науковий, так і ідеологічний складник, але її результати виходять далеко за межі культури. Адже культурна травма продовжує створювати сприятливий ґрунт для виникнення ПТСР у нащадків жертв непокараних злочинів. Натомість інституційна робота з подолання цих культурних травм, навпаки, значно посилює віру українців у власні сили і збільшує їхні психологічні та інші ресурси для боротьби з ПТСР.

Висунуто також гіпотезу щодо зворотної детермінації, коли лікування ПТСР у значної частини представників соціальної групи, яка зазнала культурної травми, здатне сприяти подоланню цієї травми. Ця гіпотеза потребує своєї перевірки в поширенні практик лікування ПТСР та супутньої з цим масштабної соціальної роботи.

Філософський підхід не лише дає ширше бачення можливих лінійних шляхів подолання культурної травми та лікування ПТСР, але й показує перехресний взаємозв'язок між різними типами детермінацій, який може бути посилений завдяки свідомим системним спільним зусиллям самих жертв, їхнього соціального оточення та відповідних фахівців – психологів, психотерапевтів та соціальних працівників.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Аристотель. (2022). *Метафізика* (О. Панич, Пер.). Темпора.
- Байме, К. фон. (2008). *Політичні теорії сучасності* (М. Култаєва & М. Бойченко, Пер.). Стилоос.
- Баркер, П. А. (ред.). (2023). *Подолання травми. Глобальні, біблійні та пастирські перспективи* (Д. Морозова, Пер.). ПП "Формат-А".
- Бойченко, М. (2012). Функціональне пояснення соціальної детермінації в контексті вчення А. Шопенгауера. У А. Карась (Ред.). *Філософія Артура Шопенгауера і сучасність* (с. 146–149). ЛНУ імені Івана Франка.
- Бойченко, М. (2020). Філософська методологія історичного дослідження сфери освіти (про необхідність запобігання тенденційності історичних досліджень). *Мультиверсум. Філософський альманах*, 1(1(171)), 84–97. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.07>
- Бойченко, М. (2025). Нормалізація культурної травми: Межі вибіркової інклюзивності для освіти і суспільства у ситуації війни. *Культурологічний альманах*, 3, 122–129. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.15>
- Вільямс, М. Б., & Пойюла, С. (2023). *ПТСР: Робочий зошит. Ефективні методи подолання симптомів травматичного стресу* (О. Міщенко, Пер.). Видавництво Ростислава Бурлаки.
- Горбунова, Л., Предборська, І., Джилл, К., Степко, М., Гомілко, О., Шевченко, О., Кочубей, Н., Корецька, А., Ляхвацька, О., Бойченко, М., Грива, О., Гриценко, М., Гриценко, Т., & Садикова, О. (2009). Мультикультуралізм як теоретична та практична проблема: Орієнтири для освіти. *Круглий стіл в редакції журналу "Філософія освіти"*. *Філософія освіти*, 1-2(8), с. 184–225. <https://surl.li/emwgtz>
- Дембіцький, С., Головаха, Е., & Степаненко, В. (2025). *Стресові стани населення України в контексті війни. Досвід соціологічного вивчення*. Інститут соціології НАН України.
- Карут, К. (2017). *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів* (К. Діса, Пер.). Дух і літера.
- Кернберг, О. (2025). *Тяжкі розлади особистості. Психотерапевтичні стратегії* (С. Есмураєва, Пер.). Видавництво Ростислава Бурлаки.
- Левін, П. А. (2022). *Зцілення від травми. Новаторська програма з відновлення мудрості тіла* (Н. Монахова, Пер.). Видавництво Ростислава Бурлаки.
- Ляйбніц В. Г. (2013). *Монадологія* (П. Бартусяк, Пер.). *Sententiae*, 1(XXVIII), 152–177. <https://doi.org/10.22240/sent28.01.151>
- Розстріляне Відродження. Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей* (Ю. Лавріненко, Упор.). (1959). Instytut Literacki.
- Сергійчук, В. І. (2016). *Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства* (4-те вид., доп.). ПП Сергійчук М. І.
- Тік, Е. (2023). *Повернення війни. Відновлення душі після війни* (О. Камишнікова & Я. Петік, Пер.). Саміт-книга.
- Hegel, G. W. F. (2000). *Elements of the philosophy of right* (R. Osadchuk & M. Kushnir, Trans.). Univ.

- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp.
- Myers, D. G., & Twenge, J. M. (2022). *Social Psychology* (14th ed.). McGraw-Hill.
- Osuka, A., Ogura, H., Ueyama, M., Shimazu, T., & Lederer, J. A. (2014). Immune response to traumatic injury: Harmony and discordance of immune system homeostasis. *Acute Medicine & Surgery*, 1, 63–69. <https://doi.org/10.1002/ams2.17>
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.
- Scheler, M. (2018). *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (W. Henckmann, Ed.). Felix Meiner.
- Schopenhauer, A. (1813). *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde. Eine philosophische Abhandlung* (1 Aufl.). Matteo Vincenzo d'Alfonso.

References

- Aristotle. (2022). *Metaphysics* (O. Panych, Trans.). Tempora [in Ukrainian].
- Barker, P. A. (Ed.). (2023). *Overcoming trauma. Global, biblical and pastoral perspectives* (D. Morozova, Trans.). PP "Format-A" [in Ukrainian].
- Bayme, K. von. (2008). *Political theories of modernity* (M. Kul'taeva & M. Boychenko, Trans.). Stylos [in Ukrainian].
- Boichenko, M. (2012). Functional explanation of social determination in the context of A. Schopenhauer's teachings. In A. Karas (Ed.), *The Philosophy of Arthur Schopenhauer and Modernity* (pp. 146–149). Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Boichenko, M. (2020). Philosophical methodology of historical research in the sphere of education (on the need to prevent bias in historical research). *Multiverse. Philosophical Almanac*, 1(1(171)), 84–97 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2020.1.07>
- Boichenko, M. (2025). Normalization of cultural trauma: The limits of selective inclusiveness for education and society in a situation of war. *Culturological Almanac*, 3, 122–129 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.15>
- Dembitsky, S., Holovakha, E., & Stepanenko, V. (2025). *Stressful states of the population of Ukraine in the context of war. Experience of sociological*
- Gorbunova, L., Predborska, I., Jill, K., Stepko, M., Gomilko, O., Shevchenko, O., Kochubey, N., Koretska, A., Lyakhvatska, O., Boychenko, M., Hryva, O., Hrytsenko, M., Hrytsenko, T., & Sadykova, O. (2009). Multiculturalism as a theoretical and practical problem: Guidelines for education. Round table in the editorial office of the journal "Philosophy of Education". *Philosophy of Education*, 1-2(8), pp. 184–225 [in Ukrainian]. <https://surl.li/emwgtz>
- Hegel, G. W. F. (2000). *Elements of the philosophy of right* (R. Osadchuk & M. Kushnir, Trans.). Univ.
- Karut, K. (2017). *Hearing the trauma. Conversations with leading specialists in the theory and treatment of catastrophic experiences* (K. Dysa, Trans.). Duxh I Litera [in Ukrainian].
- Kernberg, O. (2025). *Severe personality disorders. Psychotherapeutic strategies* (S. Esmurzaeva, Trans.). Rostyslav Burlaka Publishing House [in Ukrainian].
- Levin, P. A. (2022). *Healing from trauma. An innovative program for restoring the wisdom of the body* (N. Monakhova, Trans.). Rostyslav Burlaka Publishing House [in Ukrainian].
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp.
- Myers, D. G., & Twenge, J. M. (2022). *Social Psychology* (14th ed.). McGraw-Hill.
- Osuka, A., Ogura, H., Ueyama, M., Shimazu, T., & Lederer, J. A. (2014). Immune response to traumatic injury: Harmony and discordance of immune system homeostasis. *Acute Medicine & Surgery*, 1, 63–69. <https://doi.org/10.1002/ams2.17>
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press.
- Scheler, M. (2018). *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (W. Henckmann, Ed.). Felix Meiner.
- Schopenhauer, A. (1813). *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde. Eine philosophische Abhandlung* (1 Aufl.). Matteo Vincenzo d'Alfonso.
- Serhiychuk, V. I. (2016). *The Holodomor of 1932–1933 as a genocide of Ukrainians* (4th ed., suppl.). PP Serhiychuk M. I. [in Ukrainian].
- The Shot Renaissance. Anthology 1917–1933: Poetry – Prose – Drama – Essays* (Yu. Lavrinenko, Compil.). (1959). Instytut Literacki [in Ukrainian].
- Tik, E. (2023). *The Return of the Warrior. Restoring the Soul After War* (O. Kamyshnykova, & Ya. Petik, Trans.). Summit Book [in Ukrainian].
- Williams, M. B., & Poyyula, S. (2023). *PTSD: A Workbook. Effective Methods for Overcoming Traumatic Stress Symptoms* (O. Mishchenko, Trans.). Rostyslav Burlaka Publishing House [in Ukrainian].

Отримано редакцію журналу / Received: 21.10.25
Прорецензовано / Revised: 18.12.25
Схвалено до друку / Accepted: 22.12.25

Mykhailo BOICHENKO, DSc (Philos.), Prof., Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0003-1404-180X
e-mail: boichenko.m@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OVERCOMING CULTURAL TRAUMA: A PHILOSOPHICAL APPROACH TO UNDERSTANDING PTSD

Background. *It has been found that cultural trauma not only causes long-term damage to society, but also creates the basis for the emergence of psychological trauma in the descendants of victims of this trauma. It is also noted that the traumatic experience of war also forms new cultural traumas. The state of war vividly illustrates this mutual influence, which necessitates the need for in-depth research into the causal links between cultural trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD).*

Methods. *Based on a transdisciplinary approach, this article uses axiology (for an adequate understanding of the victim's situation), the concept of multiple determination (for a variety of assessment of traumatic effects), and philosophy as a meta-theory for special studies of PTSD. The purpose of this article is to identify possible ways of researching and treating PTSD associated with acquired cultural trauma.*

Results. *The relationship between cultural trauma and PTSD is examined: as a social phenomenon, cultural trauma can cause PTSD in many members of a certain society, but multiple cases of PTSD that become a separate social phenomenon can also cause a new cultural trauma. It is found that social institutions are designed to both prevent cultural trauma and help overcome it. It is noted that social institutions, as tools of social systems, treat individuals as replaceable material, and therefore may be an insufficient means of overcoming cultural trauma and PTSD. The multiplicity of causes and influences that both cultural trauma and PTSD have is analyzed. The presence of both linear and cross-determination influences was determined: in a normal situation, linear ones prevail, but for overcoming cultural trauma and treating PTSD, it is cross-determination that plays an important role, certain types of which can be strengthened by people and social institutions.*

Conclusions. *It was found that the joint efforts of victims of cultural trauma, as well as their social environment and specialists (psychologists, psychotherapists and social workers) can contribute to the treatment of PTSD carriers, and in the future – also to overcoming the cultural trauma itself.*

Keywords: *cultural trauma, PTSD, traumatic experience, multiple determination, cross-determination, understanding.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.